

f ormulerezen

Margreet Onrust

Arie Verhagen

Rob Doeve

Bohn Stafleu Van Loghum

Formulieren

Margreet Onrust
Arie Verhagen
Rob Doeve

eerste druk

Bohn Stafleu Van Loghum
Houten/Zaventem 1993

Inhoud

Voorwoord	7
De organisatie van de informatie in de zin	11
1.1 Inleiding	11
1.2 Twee principes van informatiepresentatie	12
1.2.1 De thema-rhemastructuur	12
1.2.2 Het links-rechtsprincipe	16
1.3 De effecten van twee principes	19
1.4 Het manoeuvreren met zinsdelen	22
1.4.1 Eenvoudige verplaatsing	23
1.4.2 Andere constructies	26
Oefeningen	30
2 De organisatie van de informatie in een tekst	35
2.1 Inleiding	35
2.2 Patronen van informatie-overdracht	36
2.2.1 Het kettingpatroon en het constante patroon	36
2.2.2 Patronen en samenhang	39
2.3 Het gebruik van thema en focuspunt bij de opbouw van de alinea	45
2.3.1 De topic-zin en het ontsluiten van de alinea	46
2.3.2 Het organisatie-principe en de opbouw van de alinea	48
2.4 De topic-zin en het verband tussen alinea's	51
Oefeningen	53
3 Werkwoordstijden	59
3.1 Inleiding	59
3.2 Werkwoordstijden en kloktijd	60
3.3 Verleden en tegenwoordige tijden	63
3.3.1 Vertellen en betogen	63
3.3.2 Presens historicum: levendigheid vs. verbrokkeling	65
3.3.3 Meer of minder distantie	71
3.3.4 Samenvatting verleden tijden	73

3.4	Onvoltooide en voltooide tijden: het ‘terugkijkperspectief’	73
	Oefeningen	78
4	De lijdende vorm	83
4.1	Inleiding	83
4.2	Het algemene karakter van de lijdende vorm	84
4.3	Motieven voor de lijdende vorm: een overzicht	87
4.3.1	Iets anders dan de uitvoerende instantie levert het perspectief	88
4.3.2	Geen specifiek perspectief	89
4.3.3	Volgorde-effecten	93
4.4	Zijn en worden: ‘toestand’ en ‘proces - met uitvoerder op achtergrond’	95
4.5	Zakelijke alternatieven voor de lijdende vorm	101
	Oefeningen	104
5	Naamwoordstijl	111
5.1	Inleiding	111
5.2	Naamwoordstijl in zin en tekst	114
5.2.1	Referenten, predikaten en nominalisering	114
5.2.2	Het effect op de voorstelling van zaken	119
5.3	Speciale gevallen van naamwoordstijl	126
5.3.1	Combinatie met de lijdende vorm	127
5.3.2	Voorzetselstijl	128
5.3.3	Attributie	128
5.4	Slot	133
	Oefeningen	134
6	Lexicale cohesie	139
6.1	Inleiding	139
6.2	Synonymie	143
6.2.1	Gebrek aan overeenkomst in woordbetekenis	145
6.3	Verwijzing en identificatie	148
6.3.1	Aanwezigheid van het antecedent	148
6.3.2	Soorten verwijzwoorden; interpretatiedomein	152
	Oefeningen	155
7	Het schikken van zinnen	159
7.1	Enkelvoudige zinnen	161
7.2	De samengestelde zin: nevenschikking	162
7.3	De samengestelde zin: onderschikking	165
7.4	Zinsbouwkeuze en teksteffecten	173
7.5	Samenvatting	178
	Oefeningen	179

8	Interpunctie	181
8.1	Een apart soort verbandaanduiding	181
8.2	Leestekens in alinea's: komma, puntkomma; punt.	182
8.3	Leestekens binnen volzinnen: komma, puntkomma, dubbele punt	186
8.3.1	De komma	186
8.3.2	De puntkomma	192
8.3.3	De dubbele punt: het begin van een uitleg	194
8.4	Samenvatting	196
	Oefeningen	197
9	Het formuleren van topic-zinnen	199
9.1	De functie van de topic-zin	199
9.1.1	Indicatie van de plaats in het grotere geheel	200
9.1.2	Indicatie van thema en inhoud	202
9.2	De eigenschappen van een goede T-zin	205
9.2.1	Het aangeven van het verband met de rest van de tekst	206
9.2.2	Het formuleren van een algemene stand van zaken	209
9.2.3	Het formuleren van aanknopingspunten in de T-zin	213
9.3	Tot besluit	219
9.4	Samenvatting	222
	Oefeningen	222
	Enige literatuur	225
	Register	228
	Over de auteurs	230

Voorwoord

Er zijn boeken over schriftelijk taalgebruik die vooral adviezen, tips en voorschriften geven. Er zijn andere boeken, die vooral proberen uit te leggen hoe de schrijftaal werkt. Dit boek wil dat laatste: trachten te beschrijven en verklaren wat het effect is van een bepaalde manier van uitdrukken. Daartoe bespreken we steeds de keuzes die schrijvers hebben: wat is het resultaat als je het op de ene manier formuleert, en wat staat er als je het anders opschrijft? Onze analyses bespreken dus de stilistische effecten van de verschillende uitdrukkingwijzen op teksten.

Ondanks dit uitgangspunt geven we soms wel degelijk schrijfadviezen. Maar in alle gevallen baseren we die op de analyse van het beschreven verschijnsel. Die analyse is erop gericht, de taalgebruiker in de gelegenheid te stellen de juiste keuze uit de verschillende mogelijkheden te maken. We raden nooit aan, een bepaalde manier van zeggen *altijd* te vermijden, en te vervangen door een andere formulering; wel adviseren we, in een *bepaalde context*, waar de schrijver een *bepaald doel* heeft of een *bepaalde voorstelling van zaken* wil geven, de uitdrukkingvorm te kiezen die het beste bij die bedoelingen past. Zo stellen we soms voor, de volgorde van de zinsdelen om te draaien om zo meer samenhang in de tekst te krijgen. Of beweren we dat de schrijver in een literatuuroverzicht niet de verleden maar de tegenwoordige tijd van het werkwoord had moeten kiezen, gelet op het karakter van de tekst.

Hiermee is ook aangegeven, op welke fase van het schrijfproces we ons richten: we willen schrijvers in staat stellen, teksten te *redigeren*, meer in het bijzonder de *formuleringen te verbeteren* van bestaande teksten. Of het nu gaat om eigen teksten, of om teksten van anderen: in alle gevallen is het nodig te *begrijpen* waardoor de tekst niet optimaal is, om vervolgens een *gemotiveerde keuze* uit de verschillende uitdrukkingsmogelijkheden te maken. We beperken ons niet tot één tekstgenre; het gaat ons om zakelijke teksten in het algemeen.

Een paar onderwerpen die vaak in schrijfhandleidingen aan bod komen, zul je in dit boek niet aantreffen. We houden ons nauwelijks bezig met tekstopbouw (wat hoort er in de *inleiding* van een werkstuk wel of niet thuis), en we gaan helemaal niet in op kwesties van correctheid (is het *een aantal mensen is afwezig* of *een aantal mensen zijn afwezig?*). Voor die onderwerpen zijn er verschillende andere boeken op de markt.

Dit boek is in de eerste plaats bedoeld als studieboek. We hadden bij het schrijven studenten met belangstelling voor taalbeheersing op het oog. Daarnaast is het boek geschikt voor iedereen die een vakmatige belangstelling voor het Nederlands heeft, en die iets afweet van de taalkunde, en van de manier van redeneren in dat vak.

Dit laatste wil overigens niet zeggen dat we ons precies houden aan één bepaalde taalkundige terminologie. Integendeel: als we een bepaald stijlverschijnsel beschrijven, doen we dat vaak in omschrijvingen die ons ter plekke het meest helder en evocatief lijken. Dikwijls bieden we parafrasen aan. Het gaat immers vaak om het onder woorden brengen, het expliciteren van een intuïtie over een bepaald verschijnsel; daarbij streven we meer naar nauwkeurigheid dan naar terminologische zuiverheid. Natuurlijk hebben we binnen dit boek wel consequent willen zijn in het gebruik van de termen.

We behandelen de onderwerpen die naar ons idee het meest van belang zijn voor een goede schrijfstijl. Soms gaat het daarbij om stijlkwesaties die veel schrijvers parten spelen, zoals bij de lijdende vorm en de naamwoordstijl. In andere gevallen kozen we onderwerpen die naar ons idee het stilistische repertoire kunnen uitbreiden. Dat is bijvoorbeeld de overweging geweest om volgordeverschijnselen te behandelen (in de eerste hoofdstukken). In alle gevallen geldt, dat onze onderwerpkeuze en de wijze van behandelen naar ons idee een uitbreiding vormen van wat er in de meeste Nederlandse schrijfboeken te vinden is.

Het voorbeeld- en oefenmateriaal in dit boek is gekozen uit uiteenlopende bronnen: kranten, tijdschriften, studieboeken, reclameteksten, brieven, werkstukken, scripties, enzovoort. We hebben onze beweringen in alle gevallen willen baseren op geschreven Nederlands dat werkelijk bestaat; alleen zo konden we er zeker van zijn dat onze onderwerpkeuze relevant was.

Opbouw van het boek

Elk van de 9 hoofdstukken van dit boek behandelt een eigen onderdeel van het geschreven Nederlands. De hoofdstukken zijn in hoge mate zelfstandig te gebruiken. Die strenge scheiding tussen de beschreven onderwerpen is kunstmatig: ook in het geschreven Nederlands hangt alles met alles samen. Als we schrijven dat de lijdende vorm van het werkwoord een voorstelling van zaken minder persoonlijk maakt, en even later stellen we vast dat de zogeheten naamwoordstijl abstraherend werkt, dan zijn er in werkelijkheid allerlei dwarsverbindingen aanwezig. Toch stoppen we de onderwerpen apart in hokjes; wel zorgen we ervoor dat ze elkaar vanuit hun eigen hoofdstuk goed kunnen zien. Waar mogelijk verwijzen we naar andere hoofdstukken. Elk hoofdstuk wordt afgesloten met een aantal oefeningen, die gebruikt kunnen worden om het begrip van de stof te toetsen, en de stof praktisch te verwerken.

De eerste twee hoofdstukken behandelen de verdeling van de informatie over de zin en over de alinea. In *hoofdstuk 1* gaat het om de vraag, waar de schrijver de meest belangrijke informatie het beste kan plaatsen. Welke mogelijkheden zijn er om de verschillende elementen in de zin anders te rangschikken?

In *hoofdstuk 2* bekijken we, hoe die verschillende rangschikkingen van informatie van invloed zijn op de samenhang tussen de zinnen binnen een alinea. We kijken ook voor het eerst naar de speciale rol van de zogeheten topic-zin van de alinea.

In *hoofdstuk 3* komen de werkwoordstijden aan de orde. We zetten uiteen, welke invloed de keuze van de werkwoordstijden heeft op de voorstelling van zaken.

De hoofdstukken 4 en 5 behandelen meer klassieke onderwerpen uit de stilistiek: de lijdende vorm van het werkwoord (*hoofdstuk 4*) en de naamwoordstijl (*hoofdstuk 5*). Ook bij deze onderwerpen is de hoofdvraag steeds: welk effect heeft een bepaalde keuze op de voorstelling van zaken?

Hoofdstuk 6 gaat in op lexicale cohesie: de samenhang die binnen een tekst kan worden aangebracht door vormen van synonymie, en door verwijzing binnen de tekst.

Hoofdstuk 7 wordt besteed aan het verschil tussen enkelvoudige en samengestelde zinnen: wat is het verschil in tekstueel effect tussen de verschillende vormen van samenstelling en de niet-samengestelde zin?

In *hoofdstuk 8* voeren we een onderwerp op dat niet vaak in het volle licht staat: het gebruik van de leestekens punt, komma, puntkomma en dubbele punt. In de analyse gaan we uit van categorieën in de *schrijftaal*, niet van pauzes in gesproken taal of iets dergelijks.

Het slothoofdstuk keert terug naar de topic-zin, die al in hoofdstuk 2 geïntroduceerd werd. In *hoofdstuk 9* draait het om het *formuleren* van die topic-zin. In dit hoofdstuk passeert veel van de stof uit de rest van het boek nog eens de revue.

Van de meeste hoofdstukken hebben eerdere versies deel uitgemaakt van een syllabus bij colleges *Schriftelijke Taalbeheersing* aan de studierichting Nederlands van de Vrije Universiteit. Die syllabus is voor het grootste deel ontwikkeld binnen het project 'Vernieuwing van het taalvaardigheidsonderwijs' van het Taalcentrum-VU. Margreet Onrust heeft voor dat project geput uit de resultaten van haar NWO-onderzoek (projectnummer 300-163-017); Arie Verhagen heeft geprofiteerd van zijn werk binnen het onderzoeksprogramma 'Functioneel Taalonderzoek: grammatica en pragmatiek' van de vakgroep taalkunde aan de Vrije Universiteit (projectnummer Lett 88/10).

De syllabus die aan dit boek ten grondslag ligt heeft ook zijn weg gevonden naar de Rijksuniversiteit Utrecht. Verschillende docenten en studenten in Amsterdam en Utrecht hebben hun commentaar gegeven; we hebben daar veel aan gehad.

In het overzichtsbeeld van allen die hebben bijgedragen neemt Alied Blom zonder twijfel de centrale plaats in. De jaren dat we op de VU met haar hebben samengewerkt waren voor ons erg stimulerend en leerzaam; maar vooral waren ze heel enthousiasmerend en vrolijk. Enkele van de mooiste voorbeeldfragmenten in dit boek zijn door Alied aangedragen, en ook in de rest van de tekst klinkt haar stem nog door.

Voor zijn commentaar op eerdere versies en zijn steun bedanken we Theo Janssen (Vrije Universiteit). Zonder anderen tekort te willen doen danken we verder alleen Frank Jansen (Rijksuniversiteit Utrecht) voor zijn voorbeeldmateriaal, en Harrie Mazeland (Rijksuniversiteit Groningen), die ons kritisch denken heeft gestimuleerd. Tot slot danken we Eric Tiggeler (Taalcentrum-VU), uit wiens voorbeeldmateriaal we hebben geput zonder dat hij het merkte.

Amsterdam, oktober 1992

Margreet Onrust

Arie Verhagen

Rob Doeve

Enige literatuur

Hoofdstuk 1

- As, S. van 1991
Accentplaatsing als interpretatieve keuze. *Forum der Letteren* 32, 90-108.
- Bolinger, D.L. 1965
Maneuvering for accent and position. In D.L. Bolinger, *Forms of English*, 309-315.
- Halliday, M.A.K. 1985
An introduction to functional grammar, London.
- Keijsper, N. 1989
Over het automatisch zetten van zinsaccenten, *Forum der Letteren* 30, 255-267.

Hoofdstuk 2

- Leeuwen, A. van en A. Truijens 1987
Een artikel schrijven. Compositie cursus voor aankomend journalisten, Groningen.
- Weissberg, R.C. 1984
Given and new: paragraph development models from scientific English, *TESOL Quarterly* 18, 485-501

Hoofdstuk 3

- Bakker, D.M. 1975
Werkwoordstijden en taalhandeling. In: *Handelingen van het drieëndertigste Nederlands Filologencongres 1974*, Amsterdam, 169-176. (Ook in: D.M. Bakker, *De macht van het woord* (red. Th.A.J.M. Janssen, J. Noordegraaf, A. Verhagen), Amsterdam 1988, 20-28.)
- Daalder, S. en A. Verhagen 1993
Dutch tenses and the analysis of a literary text. The case of Marga Minco's *De val*. In: R.S. Kirsner (ed.), *The low countries and beyond*. Lanham, M.D., 139-150
- Janssen, Th.A.J.M. 1989
Tempus: interpretatie en betekenis. In: *De Nieuwe Taalgids* 82-4, 305-329.
- Koefoed, G. 1984
“...om te ontkomen aan de tijd”. In: G. de Haan, M. Trommelen, W. Zonneveld (red.), *Van periferie naar kern*, Dordrecht, 141-153.
- Sanders, J. 1992
Perspectief en focalisatie in dagbladen. In: M.M.H. Bax & W. Vuijk (red.), *Thema's in de Taalbeheersing*. Dordrecht, 120-130.

Hoofdstuk 4

- Kirsner, R.S. 1976
De 'onechte' lijdende vorm. *Spektator* 6, 1-18.
- Verhagen, A. 1992
Praxis of Linguistics: Passives in Dutch. *Cognitive Linguistics* 3, 301-342.
- Winkler, P. 1985
Pragmatische en stilistische functies van het passief. *Tijdschrift voor Taal- en Tekstwetenschap (TTT)* 5, 65-91.

Hoofdstuk 5

- Bolinger, Dwight 1967
Adjectives in English: Attribution and predication. *Lingua* 18, 1-34.
- Daalder, Saskia 1988
De taalkundige categorieënleer. *Voortgang*, Jaarboek voor de Neerlandistiek. IX 209-231.
- Hopper, Paul J. & Sandra A. Thompson 1984
The discourse basis for lexical categories in universal grammar. *Language* 60, 703-752.
- Zubin, David A. & Klaus-Michael Köpcke 1986
Gender and folk taxonomy: The indexical relational between grammatical and lexical categorization. In: Colette Craig (ed.), *Noun Classes and Categorization*. Amsterdam/Philadelphia, 139-180.

Hoofdstuk 6

- Brown, G. & G. Yule 1983
Discourse Analysis. Cambridge.
- Halliday, M.A.K. & R. Hasan 1976
Cohesion in English. Essex, England.
- Maes, A.A. 1988
De beoordeling van lexicale cohesie in samenvattingen. In: F.H. van Eemeren en R. Grootendorst (eindred.), *Taalbeheersing in ontwikkeling*. Dordrecht, 348-357.
- Pander Maat, H. 1992
Tekstanalyse. Tweedejaars syllabus Rijksuniversiteit Utrecht.
- Stutterheim, C.F.P. 1971
Voornaamwoordelijke misstappen en misverstanden. In: Id., *Uit de verstrooiing. Gesproken en geschreven taalkundige beschouwingen*. Leiden, 141-157.

Hoofdstuk 7

- Hannay, M. en J.L. Mackenzie 1990
The writing student: from the architect of sentences to the builder of texts. In: *W. Nash (ed.) The writing scholar*. Studies in academic discourse. Newbury Park/London, 205-236.

Hoofdstuk 8

- Chafe, Wallace 1988
Punctuation and the Prosody of Written Language. In: *Written Communication* 5, 396-426.
- van der Horst, P.J. 1990
Leestekenvijzer. 's-Gravenhage: SDU Uitgeverij.

Verhagen, Arie 1991

Oud en nieuw in interpunctie. In: J. Noordegraaf & R. Zemel (red.), *Accidentia. Taal en letteroefeningen voor Jan Knol*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU, 77-86.

Hoofdstuk 9

Janssen, D., e.a. 1990

Zakelijke communicatie I. Groningen.

Leeuwen, A. van en A. Truyens 1987

Een artikel schrijven. Compositie cursus voor aankomend journalisten. Groningen.

Onrust, M.G. 1987

Tekststructurering, alinea-opbouw en de topic-zin. *Voortgang, Jaarboek voor de Neerlandistiek VIII*, Amsterdam, 191-211.

Register

De paginanummers verwijzen naar de plaats waar de term geïntroduceerd wordt.

- aanknopingspunt 47
- aankondigende T-zin 203
- aanwijzend voornaamwoord 141
- aanwijzend bijwoord 141
- achteropplaatsing 25
- actieve zin 84
- afleiding 116
- antecedent 142
- antoniem 144
- attributief 129
- bedrijvende zin 86
- bedrijvende vorm 83
- beknpte bijzin 165
- beperkende bepaling 187
- betogende tekst 65
- betogende werkwoordstijd 76
- bijvoeglijk naamwoord 86
- bijzin 165
- collocatief 141
- complexe zin 159
- deelzin 14
- domein voor interpretatie 145
- domeinafbakening 203
- er* 90
- finale positie-effect 16
- focuspunt van informatie 19
- functie-aanduidende T-zin 203
- functionele eenheid 185
- gekloofde zin 27
- globale verwijzing 150
- hoofdlijn 168
- hoofdwerkwoord 61
- hoofdzin 165
- hulpwerkwoord 61
- hyponymie 144
- hyponymie 144
- in functie van 165
- infinities 116
- infinitiesconstructie 112
- informatiewaarde 16
- intonatie-eenheid 181
- lange aanloop 166
- lijdende vorm met *zijn* 100
- lijmstijl 163
- links-rechtsprincipe 18
- middenstuk 217
- modaal hulpwerkwoord 99
- modaal bepaling 99
- negatie 99
- neutrale intonatiepatroon 17
- nominalisering 116
- onvoltooide tijd 61
- o.t.t. 62
- overkoepelend thema 38
- o.v.t. 62
- passieve zin 84
- persoonlijk voornaamwoord 141
- persoonsvorm 61
- perspectief 86
- predikaat 114
- predikatief 129
- presens historicum 65
- presentatief werkwoord 90
- presentatieve constructie 26
- productief procédé 116
- pseudo-gekloofde zin 27
- referent 114
- reflexief werkwoord 104
- relief 168
- rhema 13
- segregerende stijl 161
- statisch werkwoord 211
- stellende T-zin 203
- structuraanduider 207
- substantivering 116
- synoniem 141

- tangconstructie 131
tegenwoordige tijd 61
thema 13
themapositie 13
terugkijkperspectief 73
uitbreidende bepaling 187
verhalende tekst 63
verleden voltooide tijd 76
verleden tijd 61
vertellende werkwoordstijd 76
verwijzing 141
voltooid deelwoord 61
voltooid tegenwoordige tijd 78
voltooide tijd 61
volzin 183
vooropplaatsing 23
v.t.t. 62
v.v.t. 62
werkwoordelijke formulering 117
worden 83
worden-passief 97
zelfstandige status 168
zijn 83
zijn-passief 97

Wie schrijft hakt knopen door. Schrijvers kunnen vaak kiezen uit verschillende woorden en verschillende grammaticale constructies. Goede schrijvers kiezen feilloos die formulering die het beste bij hun bedoelingen past. Die keuze maken ze intuïtief, maar er blijkt wel een bepaald systeem in te zitten.

*Dit boek belicht dat systeem. Het geeft een analyse van taalverschijnselen en werkt die uit tot een beoordeling van concreet taalgebruik. Zodoende brengt **Formuleren** taalkunde en taalbeheersing samen - zoals het hoort. Het resultaat is veel meer dan een verzameling adviezen voor helder taalgebruik; ook het waarom van de gegeven adviezen wordt duidelijk gemaakt.*

Formuleren is een studieboek. Het is in de eerste plaats bedoeld voor studenten die het vak taalbeheersing volgen. Daarnaast is dit boek geschikt voor iedereen die een vakmatige belangstelling voor het geschreven Nederlands heeft. De grote hoeveelheid voorbeelden en de oefeningen maken dit boek ook geschikt voor zelfstudie.

NUGI 941

ISBN 90-313-1591-5

9 789031 315918